

Grabarczyk, Tadeusz

Uzbrojenie mieszczan bardiowskich w świetle spisów z lat 1493, 1521 i 1536

Archaeologia historica. 2007, vol. 32, iss. [1], pp. 465-475

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140728>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Uzbrojenie mieszczan bardiowskich w świetle spisów z lat 1493, 1521 i 1536

TADEUSZ GRABARCYK

Zbraně a výzbroj obyvatel Bardejova podle záznamů z let 1493, 1521 a 1536

Abstrakt: Bardejov ve východní části Slovenska byl ve středověku jedním z největších měst Uherského království a dlouhá léta plnil důležitou hospodářskou a vojenskou úlohu. V Okresním archívu v Bardejově se zachovaly tři dokumenty týkající se městské výzbroje (inventární čísla 2748, 5103, 3584). První záznam z r. 1493 uvádí 123 vojáků a téměř 200 kusů zbraní a výzbroje jako helmice, náprsní krunýře, krunýře na ochranu zad, kroužkové brnění, krční krunýře, chrániče lokte, kovové rukavice, kožené rukavice, postroje na ochranu nohou, chrániče kolen, kovové boty a různé typy štítů. Útočné zbraně jsou v záznamu z r. 1493 zastoupeny kopími a ručními střelnými zbraněmi. Dokument z r. 1521 uvádí 117 měšťanů vyzbrojených 80 meči, krátkými zbraněmi typu arme blanche, pikami, cepy, kušemi, luky, puškami s doutnákovým zámekem a kroužkovým brněním. Rovněž je uvedeno 13 štítů. Záznam z r. 1536 je neúplný, chybí první strana nebo dokonce několik prvních stránek. Dokument obsahuje jména 41 vojáků a seznam 108 zbraní, např. meče, zakřivené meče, šavle, kuše, různé typy ručních zbraní, kopí, halapartny, oštěpy a cepy.

Klíčová slova: Slovensko – Maďarsko – Bardejov – válka – armáda – zbraně – výzbroj – město – 15. st. – 16. st. – měšťané.

Arms and armour of the Bardejov citizens in the bright of registers from years 1493, 1521 and 1536

Abstract: Bardejov is presently a town in eastern Slovakia. In the Middle Ages it was one of the biggest towns in Kingdom of Hungary and for a long time played an important economic and military role for Hungary. In District Archive in Bardejov preserved 3 registers of town's unit (archive signatures: 2748, 5103, 3584). The first roll from the year 1493 lists 123 soldiers and almost 200 pieces of arms and armour like helmets, breastplates, backplates, mails, collars, vambraces, gauntlets, leather gloves, leg harness, poleyns, metal shoes and different types of shields. The offensive armour in the register from the year 1493 is represented by long pikes and hand-held firearms. The roll from the year 1521 lists 117 burghers armoured in 80 swords, as well as short examples of arme blanche, staff weapon, flails, crossbow, bows, matchlocks and mail. There are also 13 shields. The register from year 1536 is not complete. It preserved without first or a few first pages. The roll contains names of 41 soldiers and a list of 108 specimens of weapon. Items listed in this roll include swords, falchions, sabre, crossbows, different kind of hand guns, pikes, halberds, javelins and flail.

Key words: Slovakia – Hungary – Bardejov – war – army – arms – armour – town – XV c. – XVI c. – burghers.

Bardiów zaliczany był do największych miast późnośredniowiecznych Węgier. Ze względu na swoje pograniczne położenie, usytuowanie przy szlakach handlowych, na których często grasowały zbójce miasto musiało dysponować siłami zbrojnymi. Ich zadaniem było nie tylko zapewnienie bezpieczeństwa mieszkańcom miasta i okolicy, ale też udział w wojnach prowadzonych przez Królestwo Węgier. W miejskim oddziale służyli mieszkańcy miasta, dopuszczano także wystawianie zastępców (SOkA 1990; Dejiný, 54, 110).

Żołnierze, jeśli mieli należycie wywiązywać się z powierzonych im zadań, powinni być dobrze wyszkoleni, pełnić służbę sumiennie oraz mieć odpowiednie uzbrojenie.

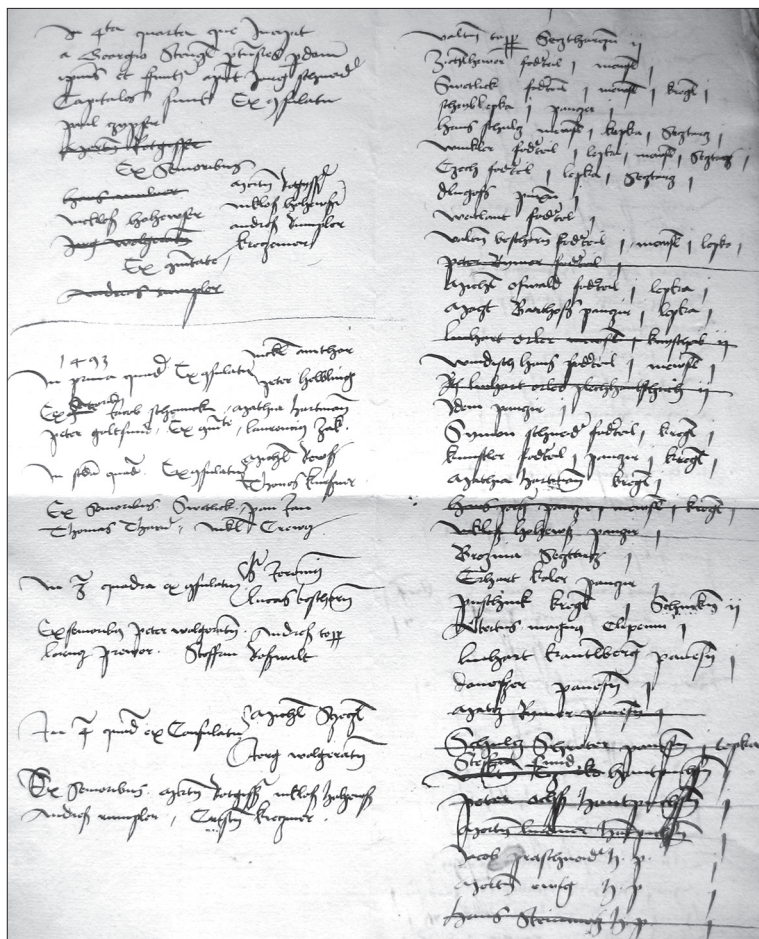
Z tych trzech warunków najtrudniej ocenić stopień przygotowania do udziału w wojnie mieszkańców Bardiowa. Z jednej strony stosunkowo częste konflikty z udziałem mieszczan – walki z bratrykami, Polską, bandami rabusiów, udział w wyprawach zagranicznych – sprawiały, że Bardiowianom nie brakowało okazji do posługiwania się bronią. Z drugiej strony, pamiętać należy, iż byli to jednak przede wszystkim rzemieślnicy, handlarze, dla których udział w wojnie był złem koniecznym i można się domyślać, że większość z nich niezbyt chętnie opuszczała swe domy i warsztaty by wziąć udział w wojnie.

Nie da się w prosty sposób oszacować na ile Bardiowianie rzetelnie pełnili służbę wojсковą. Z pewnością zdarzały się sytuacje gdy wykazywali się brakiem subordynacji. W liście z 7 stycznia 1465 r. Stefan Zapolya informował radę Bardiowa, że jej żołnierze w Mniszku spili się i zostali napadnięci przez nieprzyjaciela (SOkA, nr 1517). Znany jest także regulamin pochodzący z drugiej połowy XV w., któremu podlegali żołnierze z Bardiowa (SOkA 1987; Segeš 1996, 31). W rozporządzeniu tym wymienia się m.in. takie wykroczenia, jak niesubordynacja wobec przełożonych, grożenie bronią innym żołnierzom, rabunki, itd.

Można się zatem domyślać, że takich występków dopuszczali się pełniący służbę wojskową Bardiowianie. Z drugiej jednak strony istnienie takiego regulaminu, jednoznacznie określającego sankcje, ustalającego ceny po jakich żołnierze mieli nabywać żywność, należy ocenić jednoznacznie pozytywnie, jako sposób na utrzymanie wojska w karcach.

Generalnie jednak żołnierze z Bardiowa wywiązywali się ze swych obowiązków dobrze, wielokrotnie dając przykłady wytrwałości i zdecydowania. Świadczyć o tym może choćby ich mężna postawa podczas wojen z Janem Olbrachtem w latach 1490-1492 (Baczkowski 1995, 131 i inne).

Trzecim czynnikiem – obok wyszkolenia i dyscypliny – decydującym o wartości wojska było jego uzbrojenie. O wyposażeniu bardziowskich żołnierzy informują przede wszystkim spisy ich uzbrojenia. Trzy z takich wykazów, z lat 1493, 1521 i 1536 znajdują się w Archiwum Okręgowym w Bardiowie. Spisy te, choć zawierają podobny typ informacji – imienny wykaz żołnierzy oraz wyposażenia, różnią się kompozycją. W każdym z nich, zebrane dane zostały uporządkowane w różny sposób, niejednolity jest także sposób opisanego ekwipunku, np. w rejestrze z 1493 r. pominięto broń sieczną, która została odnotowana w późniejszych spisach. Podczas analizy tych wykazów występują częste w badaniach nad uzbrojeniem trudności z jednoznacznym powiązaniem użytej w źródle nazwy z konkretnym typem uzbrojenia. Mimo tych utrudnień, te trzy rejestry stanowią niezwykle cenny materiał do poznania wyposażenia oddziału miejskiego z epoki późnego średniowiecza i renesansu.

Ryc. 1. Fragment rejestru z 1493 r. (SOKA 2748).

Informacje zawarte w wykazach są tym bardziej interesujące, że stanowią przyczynek do poznania wzajemnego przenikania się wpływów wojskowości węgierskiej, niemieckiej, polskiej, czeskiej, szeroko rozumianego Wschodu, a wszystko z uwzględnieniem miejscowej odrębności. Bardów był bowiem miejscem gdzie te kultury spotykały się na co dzień, na wielu płaszczyznach, w tym także tej militarnej.

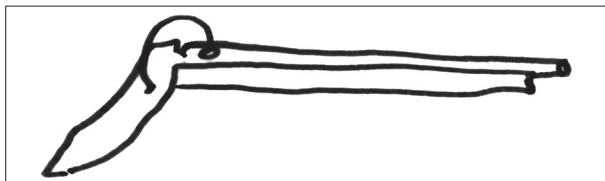
Rejestr z 1493 r.

Pierwszym z omawianych źródeł jest imienny spis żołnierzy wraz z ich ekwipunkiem pochodzący z 1493 r. (SOkA 2748, k. 1–6) Wykaz ten wymienia 123 żołnierzy i blisko 200 sztuk broni i elementów uzbrojenia ochronnego. Rejestr składa się w zasadzie z dwóch części. Pierwsza dotyczy oddziału z 1489 r. i stanowi wykaz delegowanych do służby przedstawicieli władz miasta. Druga część dotyczy roku 1493 r. i prócz podobnego spisu osób reprezentujących radę miejską (*ex consulatu*) oraz radę starszych (*ex senioribus*), lista ta uwzględnia podział miasta na 4 kwartały, w tym przedmieście (por.: Dejiny 1975, 56). W dalszej części wykazu następuje imienny wykaz żołnierzy wraz z uzbrojeniem.

Omówienie ekwipunku zacznę od uzbrojenia ochronnego. Jak wynika ze spisu 18 mieszczan dysponowało hełmami. Podobnie jak w wielu krajach Europy, wśród bardziowskich żołnierzy największą popularnością cieszyły się salady (*lepka*) stanowiące wyposażenie 17 piechurów, przy tylko jednym kapalinie (*cappalin*). Ochronę tułowia w postaci płytowego kirysu składającego się napierśnika (*foderteil*) i naplecznika (*hinderteil*) miało 8 żołnierzy, 14 nosiło same napierśniki (Nowakowski 1994, 71–72). Pancierz znajdował się na wyposażeniu 8 żołnierzy, z czego 3 dodatkowo na kolczugach nosiło obojczyki, a jeden z nich płytowe ochrony ramion (*mewseyen*). Następnym elementem uzbrojenia ochronnego – obojczyk (*kragen*) posiadało 13 żołnierzy. Noszony był przez nich zarówno jako jedyne uzbrojenie ochronne, jak i jako uzupełnienie innych elementów zbroi. Płytowe ochrony ramion tzw. myszki (*mewseyen*) miało 18 ludzi. Dziewięciu żołnierzy miało rękawice w tym siedmiu metalowe (*blechhantschuch*, *plechhantschuhch*) przy czy jeden z nich miał tylko jedną rękawicę. Dwóch kombatantów nosiło zwykłe skórzane rękawice (*hantschuch*). Ochronę nóg, kryjącą się pod określeniem *schynki* (Szymczak 2001, 18; Biskup 1985, 99–103), posiadało trzech piechurów.

W rejestrze spotykamy 2 żołnierzy wyposażonych w nakolanki kryjące się pod określeniem *knypuchen*, *knyscheib* (zob.: Nowakowski 1994, 76; Nowakowski 1998, 97). Kończąc omawianie uzbrojenia ochronnego należy wspomnieć odnotowane w rejestrze *pedalia II* stanowiące wyposażenie jednego z bardziowskich żołnierzy a oznaczające metalowe buty.

Uzupełnieniem uzbrojenia ochronnego były tarcze, z którymi służbę pełniło 21 żołnierzy. Rejestr wymienia więc 5 wielkich pawęży tzw. *seztarcz* (Nowakowski 1994, 82; Nowakowski 2005, 118), 12 pawęży (*pavesy*), 2 małe pawęże (*klein pavesen*). Po jednym razie w spisie występują bliżej nieokreślone zasłony nazwane *tarcz* oraz *clipeum*.

Ryc. 2. Rusznica z listu rozbójników do rady miasta Bardowa z 1493 r. (SOkA 3209)

Spośród broni ofensywnej w rejestrze odnotowano jedynie broń drzewcową i palną. Bronią drzewcową dysponowało było 26 kombatantów, wszyscy oni byli wyposażeni w spisy (*spysz*). W źródłach krzyżackich z początku XVI w. występują *lange spiss*, które identyfikuje się z pikami, jakimi posługiwała się piechota szwajcarska, a także niemiecka – lancknechci (Boeheim 1890, 305, 319; Żygulski jun. 1982, 118; Nowakowski 1994, 94). Była to broń o długim na ok. 5 m drzewcu i małym grocie, służąca do klucia. Najpewniej taką właśnie bronią były spisy bardziowian.

Dosyć różnorodnie przedstawia się natomiast broń palna bardiowian, w którą uzbrojonych było 36 żołnierzy. W broń już wówczas przestarzałą, za taką należy bowiem uznać pischczy (pischidum), uzbrojonych było 4 żołnierzy. W dwóch przypadkach zaznaczono, że były to pischczy ręczne, należy jednak przyjąć, że był to ten samo rodzaj broni być może różniący się nieco wielkością. Sześciu piechurów wyposażonych było w hakownice (*hakenbuchsen*), a trzech w nieco mniejsze półhaki (*halbhaken*). Najliczniej występują rusznice (*hantpuchsen*), którymi dysponowało 23 żołnierzy. Warto zaznaczyć, że była to broń bardzo nowoczesna jak na owe czasy.

W omawianym rejestrze pominięto broń sieczną, która mimo nie uwzględnienia jej w spisie z pewnością musiała znajdować się na wyposażeniu bardiowskich żołnierzy.

Pod względem uzbrojenia żołnierzy z Bardiowa można podzielić na cztery kategorie. Pierwszą stanowili strzelcy, których było 36. Za wyjątkiem jednego żołnierza, Hansa Szolca, nie posiadali oni uzbrojenia ochronnego.

Następną grupę tworzyło 24 piechurów z spisami. Wśród nich jedynie Paweł Kusper (*Paul Cusper*) i Mikołaj Mitor (*Nicolaus Mithorr*) mieli uzbrojenie ochronne. Trzeba jednak zaznaczyć, że ta dwójka to miejscy rajcy, z pewnością nie byli prostymi żołnierzami. Zrozumiałe zatem, że ich ekwipunek prezentował się bardziej okazale niż pozostałych członków oddziału (SOkA 1683, k. 28, 50).

Kolejną grupę stanowili żołnierze z tarczami (pawężnicy), których w rejestrze było 19, przy czym 9 z nich miało uzbrojenie ochronne. Najczęściej sięgali po salady, które stanowiły wyposażenie 5 z nich. Najlepiej wyposażony tarczownik, niejaki Winkler, posiadał napierśnik, naręczaki i saladę.

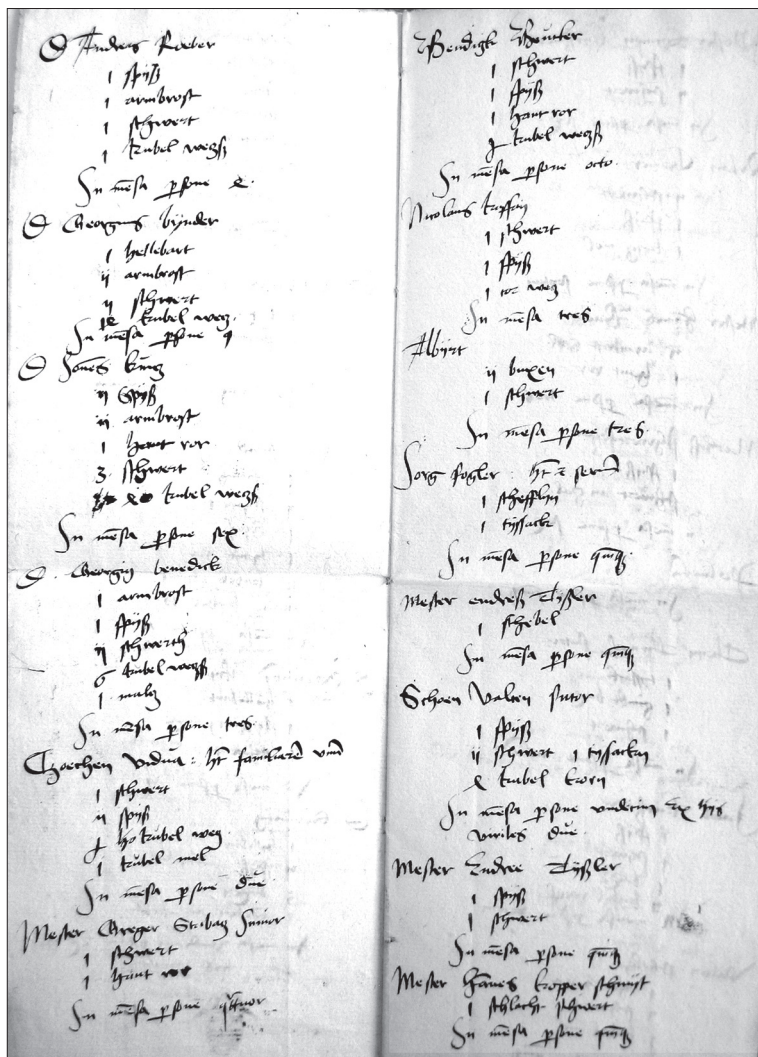
Pozostałych 40 wymienionych w spisie żołnierzy pod względem uzbrojenia tworzyło odrębną kategorię. Choć stanowili oni tylko ok. 1/3 wyliczonych w spisie żołnierzy, to posiadali aż 2/3 odnotowanego w nim uzbrojenia ochronnego. W grupie tej każdy żołnierz miał na sobie coś z uzbrojenia ochronnego. Pod tym względem wyraźnie przewyższali pozostałych członków oddziału. Trzeba jednak zaznaczyć, że w tej grupie znajdowali się żołnierze bardzo różnie wykwiłowani. Byli więc tacy, którzy mieli tylko ochronny rękaw, jak i tacy jak Seidelman, który uzbrojony był w saladę, napierśnik i naplecznik, myszki, metalowe rękawice oraz wspomniane wyżej *pedalia*. Z rejestru nie wynika, jakim uzbrojeniem zaczepnym dysponowali ci żołnierze. Trzeba jednak pamiętać, że omawiany spis nie uwzględnia broni siecznej, którą bardiowscy piechurzy musieli mieć. Można więc przyjąć, że omawiana grupa piechurów, to żołnierze dość dobrze wyposażeni w uzbrojenie ochronne w walce posługujący się bronią sieczną. Nasuwa się w tym miejscu skojarzenie z tzw. *Döppelsoldner*. Ci wchodzący w skład oddziałów niemieckich lancknechtów, dysponowali stosunkowo dobrym uzbrojeniem ochronnym, a ich broń zaczepną stanowiły dwuręczne miecze.

Do wyróżnionych kategorii trudno jednoznacznie przyporządkować Augustyna i Stencła Tistha. W ich przypadku w rejestrze zanotowano spise i pawęż. Może oznaczać, iż część służby odbywali jako pawężnicy, część jako kopijnicy.

Kończąc omawianie indywidualnego wyposażenia mieszczan wspomnieć należy o Hieronimie Henslinie, przy którym nie zapisano żadnego uzbrojenia.

Rejestr z 1521 r.

Drugi z wykazów uzbrojenia zatytułowany jest *Regestrum armorum oppidianis sub anno domini 1521* (SOkA 5103, k. 1–7v). Wyliczono w nim ogółem 117 ludzi i 256 sztuk broni i uzbrojenia. Spis ten podzielony został na dwie części, z których druga zatytułowana została *Suburbani*, co pozwala domniemywać, że w pierwszej części spisu wyszczególniono Bardiowian zających w obrębie miejskich murów. Wykaz ten obejmuje najprawdopodobniej wszystkich Bardiowian, na których w chwili sporządzania spisu ciążył obowiązek służby zbrojnej. Świadczy o tym może dotycząca niejakiego Czecha (*Czechen*), który był nieobecny (*non asunt*) podczas przeglądu oddziału. Warto zauważyć, że wśród zbrojnych Bardiowian znalazła się jedna kobieta, *Mutter Anna*, mieszkanka przedmieść, która wg wykazu uzbrojona była w miecz (SOkA 5103, k. 6).

Ryc. 3. Fragment rejestru z 1521 r. (SOkA 5103).

Bronią najczęściej wymienianą w tym spisie były miecze, których odnotowano 80 (w tym 48 na wyposażeniu mieszkańców przedmieść). Spośród innych rodzajów broni białej rejestr wymienia jej krótkie odmiany, z których najczęściej pojawia się termin *cuspis* 39 (18). 16 mieszczan miało broń zwaną *deka*, którą to broń identyfikuje się, jako bojowy nóż obosieczny (Szymczak 1992, 122–123; Bołdyrew 2005, 83) podobną popularnością cieszyła się krótka odmiana broni białej zwaną *pugio*, którą władało 8 Bardiowian (7 z przedmieścia). Tylko jeden z mieszczan wystąpił z bronią drzewcową. Była nią *lancea militare* zapewne broń o prostym grocie i długim drzewcu, być może identyczną ze spisami wzmiankowanymi w wykazach z 1493 i 1536 r. Z rzadka pojawia się w rękach Bardiowian broń obuchowa. W wykazie z 1521 były to cepy, z którymi wystąpiło 3 zbrojnych, jeden z nich, niejaki Kolbe wyposażony był w cep starożytny – *antiquus tribulis* (SOkA 5103, k. 5).

Jak na mieszczan przystało, dosyć często pojawiała się w rejestrze broń strzelcza. Były to głównie kusze 39 (7), z których 17 (1) miało tzw. *tractoria*, czyli mechanizmy napinające. Niestety trudno stwierdzić, jaki typ naciągu kryje się pod tym określeniem. Nie ulega jednak wątpliwości, że kusze z napinaczem były lepsze, a zarazem droższe od tych napinanych

ręcznie czy z użyciem haka. Stąd też wydaje się naturalne, że zdecydowanie częściej kusze *cum tractoria* znajdowały się na wyposażeniu mieszczan niż zbrojnych z przedmieść. Spis z 1521 r. wymienia też 7 (1) Bardiowian z uzbrojonych w łuki. Pojawienie się tej broni nie powinno dziwić. Łuki bowiem od schyłku XV w. coraz częściej pojawiały się na wyposażeniu piechurów w tej części Europy, co było bez wątpienia przejawem wpływów sztuki wojennej szeroko pojętego orientu (Grabarczyk 2000, 142).

Broń palną w 1521 r. dysponowało 10 mieszczan i tylko jeden mieszkaniec przedmieść. W spisie użyto określenia *pixides*, a w czterech przypadkach były to *pixides manuale*. W tym przypadku mamy najprawdopodobniej do czynienia z rusznicami różniącymi się długością. O ile w spisie z 1493 r. *pixides* zostały zinterpretowane jako piszczaly, to w przypadku rejestru z 1521 r. termin ten łączyć należy raczej z rusznicami, bronią w owym czasie najpopularniejszą (Szymczak 2004, 45).

W omawianym rejestrze odnotowano tylko jeden egzemplarz uzbrojenia ochronnego, był to kolczuga (*lorica*) należąca do mieszczanina Andrzeja Raubera. Zdecydowanie częściej Bardiowianie używali dla swej ochrony tarcz, które w rejestrze występują jako *clipeum* 13 (9) oraz *scutum*, będąc wyposażeniem 10 mieszkańców przedmieść. W wydawnictwach słownikowych *scutum* wiąże się z tarczą dużą – owalną lub pawężą. Na taką interpretację pozwala też zapis z 1558, gdy rada miasta Krakowa zakupiła sukno *ad scutum cum hakownicze* a więc pawęży do podpierania hakownicy. Z kolei termin *clipeum* łączony jest z tarczami mniejszymi, okrągłymi nierzadko wprost z tureckimi kałkanami (Uzbrojenie 2003, 267–268; Bołdyrew 2005, 115–118). Możliwe zatem, że w bardiowskim rejestrze *clipeus* oznacza tarcze mniejsze, a *scutum* pawężę, jednak całkowitej pewności w tym względzie mieć nie można, gdyż terminologia w odniesieniu do tarcz nie zawsze była stosowana konsekwentnie.

Z zestawienia informacji o wyposażeniu kombatantów wynika, że mieszkający *intra muros* górowali wyposażeniem nad mieszkańcami *suburbium*. W rejestrze przy 35 mieszczanach odnotowano 149 sztuk broni i uzbrojenia, gdy 82 mieszkańców przedmieść posiadało 107 sztuk wojskowego ekwipunku. O lepszym wyekwipowaniu mieszczan świadczy też fakt, iż tylko 2 bardiowian nie posiadało broni, podczas gdy przy imionach ludzi z przedmieść aż 23 razy pojawia się słówko *nihil* w miejscu gdzie powinna się znaleźć informacja o uzbrojeniu. Jak więc widać różnica w zamożności, jaka musiała występować między pełnoprawnymi mieszczanami a mieszkańcami z przedmieść znajdowała odbicie w ich wojskowym wyposażeniu.

Do najlepiej wyposażonych mieszkańców przedmieść należeli: nieznanzy z imienia *pen-czermacher*, który stanął do lustracji zbrojny w *cuspidem, gladium et clipeum*, z kolei kowal Jerzy (*Georgius faber*) miał *pixidum, cuspidem et gladium*, rzeźnik Andrzej (*Andreas flescher*) mógł się pochwalić ekwipunkiem, na który składały się *gladium cuspidem et arcum*, a szewc Franciszek *gladium balistam et clipeum*. Niejaki *Darmopich* miał miecz, kuszę i *pixidum*.

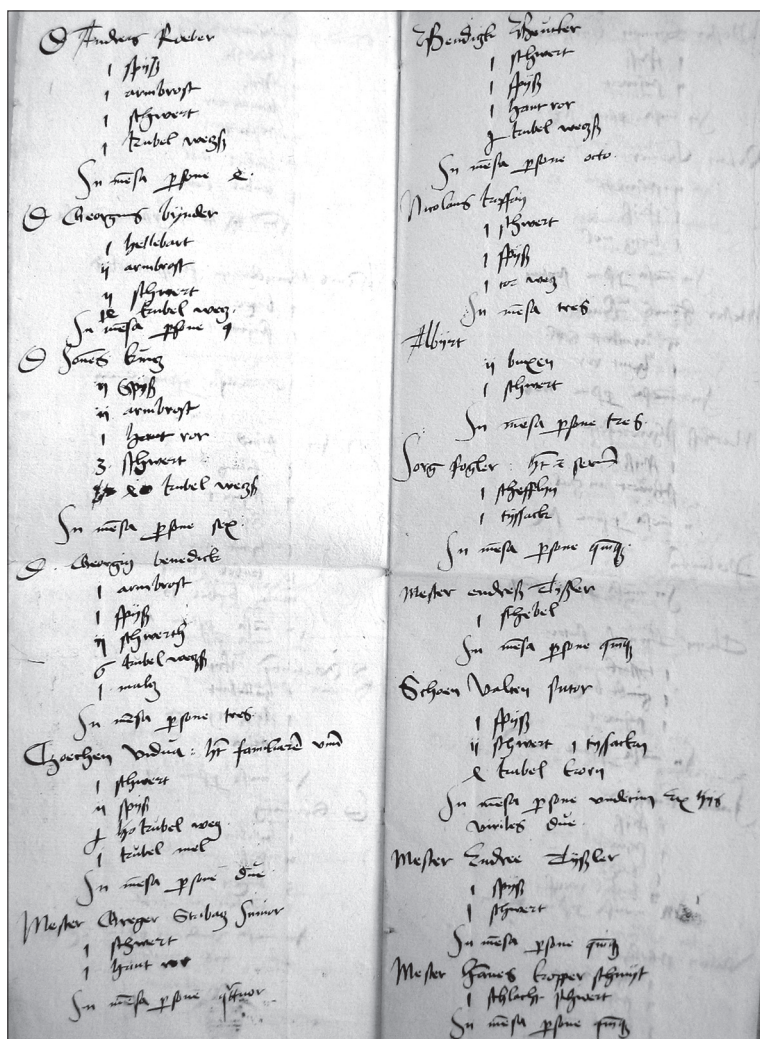
Trudno na podstawie tego wykazu z całą pewnością ustalić jak wyglądał indywidualny ekwipunek żołnierza. Wynika to z faktu, iż przy wielu spośród wymienionych w rejestrze zanotowano broń, która nie mogła jednorazowo stanowić uzbrojenia pojedynczego wojownika. Przykładowo, mieszczanin Schonetlis posiadał 4 kusze, 3 łuki, 5 mieczy, 4 sztuki krótkiej broni białej (3 *cuspides*, 1 *decam*) i 1 egzemplarz broni palnej (*pixidum*). Kolejny z mieszczan, Hans Rosko dysponował 4 mieczami, 4 kuszami, 1 *pixidum*, 1 łukiem. Andrzej Rauber posiadał miecz, 4 egzemplarze krótkiej broni białej (3 *cuspides* 1 *decam*), rusznicę (*pixidem manualem*), kuszę z naciągami, kolczugę. Z kolei Paweł siodlarz (*Paulus sellator*) miał kuszę z naciągami, 2 miecze, 1 pugińał (*decam*), 1 *cuspidem* i 1 tarczę (*clipeum*). Nie sposób stwierdzić czy broń odnotowana przy tych żołnierzach pochodziła z ich domowych arsenałów. Czy mieszczanie winni zaprezentować pełen zasób posiadanej broni, a w razie potrzeby wybrać tą z którą osobiście pełnili służbę? Czy też może była to broń, w którą właściciel wyposażał swoich służebnych, tworzących razem ze swym przełożonym niewielki poczet? Niestety te pytania, póki co muszą pozostać bez odpowiedzi.

Z rejestru wynika, że niektórzy z Bardiowian dysponowali uzbrojeniem, które pozwalało nieźle wyposażyć nawet 7 żołnierzy (np. w kusze i miecz). Aby zakupić taką ilość broni,

jaką z jaką w spisie wystąpił wspomniany wyżej Schonetlis należało dysponować sumą co najmniej 20 fl. (wg: Bołdyrew 2005; 83, 260)

Rejestr z 1536 r.

Trzeci z bardziowskich wykazów uzbrojenia spisany został 18 IV 1536 r. (SOka 3584, k. 1-6, ryc. 4) W inwentarzu archiwum w Bardzowie widnieje jako „Supis zbrani v Bardejove (zlamok)” (SOka Inwentarz dokumentów, poz. 3742). Oględziny oryginału pozwalają potwierdzać brak pierwszej strony (stron?) wykazu. W zachowanej części rejestru zanotowanych zostało 41 żołnierzy i 108 sztuk uzbrojenia. Spis ten różni się od omówionych powyżej. Otwiera go nazwisko żołnierza, po czym wymienione są kolejno rodzaje broni, podana jest ich ilość, następnie odnotowana jest liczba wiader mąki (*mel*), ziarna (*korn*) czy pszenicy (*weczsz*), być może wydawanych przez miasto żołnierzom dla ich koni. Dalej podana jest liczba osób pobierających wynagrodzenia za służbę (*personae in mensa*). Raczej nie wszyscy *in mensa* są żołnierzami. Jeśli bowiem ich zsumować okaże się, że było ich 235, a więc niemal dwa razy więcej niż w latach 1493 i 1521. Zapewne więc w liczbie tej uwzględniono wszelkiego rodzaju służebnych.

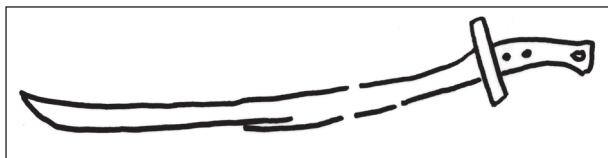
Ryc. 4. Fragment rejestru z 1536 r. (SOka 3584).

Uzbrojenie wymienione w spisie z 1536 r. możemy podzielić na cztery grupy: broń sieczną, strzelczą, drzewcową i obuchową.

Zdecydowanie najczęściej wymieniane w spisie są miecze, których odnotowano 53 sztuki. Jeden z mieczy został określony jako *schlaht schwert* miecz bojowy. Może to oznaczać egzemplarz większy od pozostałych.

Broń sieczna reprezentowana jest przez tasak (*tyssack*), wzmiankowany trzykrotnie. Była to broń jednosieczna, o głowni prostej, niekiedy rozszerzającej się ku sztychowi, mierzącej najczęściej ok. 70 cm, w porównaniu z innymi rodzajami broni siecznej stosunkowo niedroga, koszt jej bowiem nie przekraczał 8 gr (Szymczak 1989, 71; Szymczak, 1992, 120). Jak się przyjmuje w literaturze bronioznawczej w średniowieczu była bardzo popularna, używana zarówno przez rycerzy jak i plebejuszy (Nowakowski 1994a, 205). Trzeba sobie jednak zdawać sprawę ze słabych stron tasaków, którymi były ich niewielka długość i jednosieczna głownia co sprawiło, że tasaki ustępowały pod względem popularności mieczom, a później także szablom.

Właśnie szabla, jest kolejną bronią wymienioną w omawianym spisie. Mistrzowi stolarskiemu Andrzejowi (*meister Endree tyszler*) przypisana została jedyna w tym rejestrze szabla (*schabel*). Szabla była w tym czasie już doskonale znana w tej części Europy i stopniowo wypierała miecz. W polskiej piechocie zaciężnej już w 1471 r. szable stanowiły blisko połowę broni siecznej (Grabarczyk 2000, 114–115). W czasach, w których powstał rejestr, w sąsiedniej Polsce, szable były już nie tylko bardzo popularne, ale też znano ich różne odmiany (Bołdyrew 2005, 79–82), nie dziwi zatem, że pojawiły się na wyposażeniu bardiiowian.

Ryc. 5. Szabla z listu rozbójników do rady miasta Bardiowa z 1493 r. (SOkA 3209).

Drugi rodzaj broni występujący w spisie jest broń strzelczą. W grupie tej odnotowano 13 kusz. Trzy z nich to kusze o stalowym łuczysku *stelen armbrost*. Ten typ kusz to konstrukcja nowsza niż kusze z tradycyjnym łuczyskiem, wykonanym ze zwierzęcych rogów i ścięgien. Produkcja kusz z metalowymi łuczyskami miała niewątpliwe zalety, jakimi były prostszy proces produkcji, a za tym krótszy czas wytworzenia, czego z kolei rezultatem była bez wątpienia niższa cena. Ten rodzaj kuszy miał jednak poważną wadę, stalowe łuczyska cechowała skłonność do pęknięcia, zwłaszcza gdy napinane były w niskich temperaturach. W rezultacie kusze tradycyjne cieszyły się większą popularnością, co widać także w Bardiowie.

Lata trzydzieste XVI w. to jednak czas kiedy kusze definitywnie wychodziły z użycia, wypierana przez broń palną, której w spisie odnotowano 22 sztuki. W liczbie tej była jedyna w tym wykazie hakownica (*hacken buxe*) odnotowana przy Jerzym kuśnierzu (*Jörg kurssner*). Trzeba zaznaczyć, że hakownica była już wówczas bronią, która wprowadzie była wówczas jeszcze dosyć powszechnie użytkowana, to jednak śmiało można stwierdzić, że lata świetności miała za sobą. Prócz hakownicy wykaz wymienia 10 sztuk *buxe*, w tym 3 *zünth buxe* oraz 12 sztuk *hand rohr*. W źródłach krzyżackich ok. 1523 r. występuje ręczna broń palna *handror*, którą identyfikuje się z rusznicami. Problem w tym *buxe* (*büchse*) również oznacza rusznice (Szymczak 2004, 45). Może więc jednak *hand ror*, jako termin pojawiający się w źródłach znacznie później niż *büchse* oznacza nowszy typ broni np. broń z zamkiem kołowym czy arkebuz? Jest to prawdopodobne gdyż w oba te wynalazki, w tym mniej więcej czasie, szybko zyskują na popularności w sąsiedniej Polsce.

Trudno też jednoznacznie wyjaśnić, czym różniły się wymieniane w rejestrze z 1536 r. *buxe* od wzmiankowanych w nim *zünth buxe*. Określenie *zünth* sugeruje istnienie jakiegoś mechanizmu zapłonowego (zamka), być może hubczastego (niem. *zunder* – huba; Biskup

1985, 99–103; Szymczak 2004, 45–51). Trzeba jednak pamiętać, że w XVI w. nazewnictwo broni nie było jeszcze używane konsekwentnie. Wszystko to sprawia, że udzielenie jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, jaką bronią palną dysponowali Bardiowianie w 1536 r. jest na tym etapie badań niemożliwe.

Trzecią grupą broni z wykazu z 1536 r. jest broń drzewcowa (27 sztuki). W tej grupie najliczniej (21) reprezentowane są spisy (*spysz*), wspomniane już wyżej przy okazji rejestru z 1493 r. Drugi typ broni drzewcowej uwzględniony w omawianym rejestrze to halabardy (4), których popularność w XVI w. stale rosła. Ostatnim rodzajem broni drzewcowej jest szefelin (2) czyli mierzący ok. 2 m oszczep (*schefflin*).

Broń obuchową reprezentuje tylko jeden cep (*flegel*) wymieniony wśród uzbrojenia Jerzego Długosza (*Jorg Dlugoss*).

W spisie z 1536 r. nie ma uzbrojenia ochronnego.

W wykazie nie ma też żadnych informacji o tarczach. Nie da się wykluczyć, że ten rodzaj broni został pominięty podobnie jak broń sieczna w spisie z 1493 r. Bardziej jednak prawdopodobnie wydaje się, że w oddziale z 1536 r. nie było żołnierzy z pawężami. Podobnie jak w Bardiowie, także w czeskim Chebdzie w rejestrach z 1530, 1536 i 1539 nie było tarcz. Jak wiadomo pawęży nie używali lancknechci, najlepsza piechota tego czasu w Europie. Wzorując się na nich, z tarcz zaczęła rezygnować piechota czeska gdyż nie chroniły przed ogniem udoskonalonej broni palnej. Pawężnicy utrudniali też manewrowanie oddziałem. W miejsce żołnierzy z tarczami można było wprowadzić strzelców lub żołnierzy z bronią drzewcową, którzy zwiększali siłę ofensywną oddziału (Plewczyński 1995, 154–155; Durdík 1969, 800–801). Brak tarcz w tym wykazie jest zatem przejawem dostosowywania się oddziału bardowskiego do najnowszych trendów zachodzących w organizacji oddziałów.

Podsumowanie

Między spisaniem pierwszego z omawianych rejestrów, a powstaniem ostatniego upłynęło niemal pół wieku. Z analizy zawartości spisów wynika, że w tym czasie ekwipunek wojskowy mieszczan ulegał zmianom.

Zwraca uwagę duża ilość broni strzelczej, co czyni podobnym oddział bardowski do wojsk czeskich i polskich. Podobieństwo to jest tym większe, że dużą rolę odgrywała tu broń palna. Podkreślić należy, że w 1493 r. strzelcy posiadali przede wszystkim rusznice, broń wówczas bardzo nowoczesną. Z kolei pojawienie się kuszy w spisach z 1521 i 1536 nie powinno dziwić, choć ich popularność – w 1521 r. było ich zdecydowanie więcej niż broni palnej – może świadczyć o pewnym zapóźnieniu mieszczan w tej dziedzinie. Choć w 1536 r. kusze stanowią wciąż znaczny odsetek (ok. 40%) wyposażenia strzeleckiego to należy zauważyć, że stały się mniej popularne niż broń palna. W porównaniu z polskimi wojskami zaciężnymi bardowskie spisy z XVI w. wykazują pewne zapóźnienie w odchodzeniu od kuszy na rzecz broni palnej. Trzeba jednak pamiętać, że jest to porównanie wyposażenia mieszczan z zawodowym wojskiem, które z natury rzeczy powinno dysponować najlepszym z możliwych uzbrojeniem. Także występowanie łuków w spisie z 1521 r. należy uznać za przejaw pewnej szerszej tendencji. Łuki pojawiły się u schyłku XV w. na wyposażeniu polskich piechurów zaciężnych. W łuk uzbrojony był w 1521 r. jeden z członków eskorty wozów wysłanych przez polskie miasta na wojnę z zakonem krzyżackim. W literaturze można nawet spotkać stwierdzenia, że w drugiej dekadzie nastąpił w Polsce renesans łuku. Trzeba też pamiętać, że broń ta była popularna na terenie Królestwa Węgier i to zarówno wśród jeźdźców, jak i pieszych, co nie dziwi biorąc pod uwagę bliskość Turcji (Szymczak 2000, 122–128; Grabarczyk 2000, 142; Plewczyński 1995, 120, 130; Bołdyrew 2005, 90). W tym kontekście pojawienie się łuków w wykazach uzbrojenia w Bardiowie wydaje się naturalne.

Słów kilka należy poświęcić broni drzewcowej. Z rejestrów wynika, że zdecydowanie najpopularniejsze wśród bardiowian były piki (spisy). To wyraźny przejaw wpływów zachodnich. Broń taka tylko sporadycznie pojawia się na wyposażeniu polskich piechurów, jest natomiast typowa m.in. dla piechoty niemieckiej. Z kolei stosunkowo często spotykane

w polskim wojsku oszczepy w Bardiowie nie odgrywały istotnej roli. Dostyc późno (1536 r.) pojawia się broń drzewcowa o żelazcu złożonym reprezentowana przez halabardy. Trzeba jednak zauważyć, że ta popularna na Zachodzie broń także w Polsce zyskuje na popularności dopiero w XVI w. (Górski 1893, 224–229; Bołdyrew, 88)

Uzbrojenie ochronne występuje w większej ilości tylko w spisie z 1493 r. Na tej podstawie można stwierdzić, że ówczesne wyposażenie mieszczan nie ustępowało ochronnemu ekwipunkowi polskich zaciężnych z lat 90-tych XV w.

Bardiowianie w spisach z lat 1493 i 1521 występowali wyposażeni w różnego rodzaju tarcze, wśród których przeważały typowe dla piechoty pawężę. Spopularyzowane w tej części Europy przez husyckich wojowników, w używane były również przez polską piechotę zaciężną. Bardiowianie jednak, najprawdopodobniej zarzucili wielkie tarcze, na co wskazuje ich brak w spisie z 1536 r. Może to być dowodem na zmodyfikowanie struktury oddziału na wzór ówczesnej piechoty czeskiej czy niemieckiej, poprzez rezygnację z nieefektywnych wówczas pawężników.

Kończąc należy stwierdzić, że Bardiowianie byli uzbrojeni dobrze i dostyc nowoczesnie. Zwłaszcza spis z 1493 r. świadczy o bardzo nowoczesnym na tamte czasy wyposażeniu. Warto też podkreślić, że mieszczanie nie pozostawali obojętni na przemiany, jakie zachodziły w dziedzinie uzbrojenia, dostosowując w miarę możliwości modernizując swój ekwipunek zgodnie z ówczesnymi trendami. Uzbrojenie mieszkańców Bardiowa, w którym odbicie znajdują wpływy Wschodu i Zachodu, wzajemnie się przenikając. Można powiedzieć, że uzbrojenie jest odzwierciedleniem narodowościowych stosunków w tym mieście, gdzie przedstawiciele różnych nacji obok siebie żyli i pracowali, a gdy była taka potrzeba stawali z bronią w rękę by bronić swego miasta i kraju.

K tisku doporucił prof. PhDr. Alexander Ruttkay, DrSc.

Źródka i literatura

- ŠTÁTNY OKRESNÝ ARCHIV: Štátný okresný archiv, pobočka Bardejov (SOkA), sygn.: 1517, 1683, 1987, 1990, 2748, 3584, 3742, 5103.
- BACZKOWSKI, K., 1995: Walka o Węgry w latach 1490–1492. Kraków.
- BISKUP, M., 1985: Wykaz sprzętu artyleryjskiego Zakonu krzyżackiego w Prusach z około 1523 roku, Komunikaty Mazursko-Warmińskie 1985, nr 1–2.
- BOEHEIM, V., 1890: Handbuh der Vaffenkunde. Leipzig.
- BOŁDYREW, A., 2005: Produkcja i koszty uzbrojenia w Polsce XV wieku. Warszawa.
- DEJINY, 1975: Dejiny Bardejova. Bardejov.
- DURDÍK, J., 1969: Vojenská hotovost města Chebu r. 1512, Historie a Vojenství, nr 5.
- GÓRSKI, K., 1893: Historia piechoty. Kraków.
- GRABARCZYK, T., 2000: Piechota zaciężna Królestwa Polskiego w XV wieku. Łódź.
- NOWAKOWSKI, A., 1994: Arms and armour in the Medieval Teutonic Order's State in Prussia. Łódź.
- NOWAKOWSKI, A., 1994a: Uzbrojenie indywidualne. In: Polska technika wojskowa do 1500 r., red. A. Nadolski. Warszawa.
- NOWAKOWSKI, A., 1998: Uzbrojenie ochronne. In: Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1450–1500, red. A. Nowakowski. Toruń.
- NOWAKOWSKI, A., 2005: Wojskowość w średniowiecznej Polsce. Malbork.
- PLEWCZYŃSKI, M., 1995: W służbie polskiego króla. Z zagadnień struktury narodowościowej Armii Koronnej w latach 1500–1574. Siedlce.
- SEGEŠ V., 1996: Predpisy pre bardejovských žoldnerov, Historická Revue, R. VII, č. VII.
- SZYMCZAK, J., 1989: Produkcja i koszty uzbrojenia rycerskiego w Polsce XIII–XV w. Łódź.
- 1992: Ceduła na sąd boży z 1511 roku, Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica 44.
- 2000: Od samostrelników do grzebieniarzy w Krakowie, czyli rzecz o zmierzchu znaczenia kuszy na przełomie XV i XVI wieku. In: Aetas media, aetas moderna. Studia ofiarowane profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin. Warszawa.
- 2004: Początki broni palnej w Polsce (1383–1533). Łódź.
- 2004: Zasoby broni w zamkach polskich w końcu XV i na początku XVI w. In: Z dziejów wojen i wojskowości. Księga pamiątkowa poświęcona prof. dr hab. Tadeuszowi Rawskiemu z okazji 55-lecia rozpoczęcia pracy naukowej, red. P. Matusak. Łowicz 2001.
- ŻYGULSKI jun., Z., 1982: Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu. Warszawa.

Summary

Bardejov (Bardiów, Bartfa, Bartfeld) is presently a town in eastern Slovakia. In the Middle Ages it was one of the biggest towns in Kingdom of Hungary and for a long time played an important economic and military role for Hungary. In District Archive in Bardejov (Statny Okresny Archiv Presov Pobočka Bardejov) preserved 3 registers of town's unit (archive signatures: 2748, 5103, 3584). The first roll from the year 1493 lists 123 soldiers and almost 200 pieces of arms and armour. In the register are 18 helmets (17 sallets – *lepka*, 1 kettle-hat – *cappalin*), 22 soldiers had breastplates (*foderteil*), therein 8 together with backplate (*hinderteil*), 8 mails (*panczer*), 13 collars (*kragen*), 18 pairs of vambraces (*mewseyen*), 6 pairs of gauntlets (*blechhantschuch*, *plechhantschuhch*), another one soldier had only one gauntlet, 2 combatants used leather gloves (*hantschuch*). Only 3 burgers had leg harness (*schynki*), 2 soldiers had poleyns (*knypuchen*, *knyscheib*), 1 pair of metal shoes (*pedalia II*). The register lists 21 soldiers with different types of shields: 5 big pavises (*seztarcz*) 12 usual pavises (*paveza*), 2 small pavises and closer unidentified types of shields called *tarcz* (1) and *clipeum* (1).

The offensive armour in the register from the year 1493 is represented by 26 long pikes (*spysz*). 36 soldiers had hand-held firearms: 4 represent oldest types of handguns (*pixidum*), 6 hackbuts (*hakenbuchszen*), 3 half-hackbuts (*halbhaken*) and 23 matchlocks (*hantpuchsen*). Soldiers from Bardejov was organized in four categories: missile man, pavise-bearers, lancer and fourth group with relatively good protective armour and swords, similar to German *doppelsoldners*.

The roll from the year 1521 lists 117 burgers and 80 swords, as well as 63 short examples of *arme blanche* (39 *cuspis*, 16 *deka*, 8 *pugio*), 1 specimen of staff weapon (*lancea militare*) probably the 5 m long lance, 3 flails (*tribulis*), 39 crossbow, therein 17 with some string mechanism (*tractoria*), 7 bows, 10 matchlocks (*pixides*, *pixides manuale*) and only one mail. There are also 13 shields, probably pavises (*clipeum*, *scutum*).

The register from year 1536 is not complete. It preserved without first or a few first pages. The roll contains names of 41 soldiers and a list of 108 specimens of weapon. Items listed in this roll include 53 swords (*swert*, *schlacht swert*) 3 falchions (*thesack*), 1 sabre (*schabel*), 13 crossbows therein 3 with steel bow (*stelen armbrost*), 23 specimens different kind of hand guns (*hacken buxe*, *buxe*, *zünth buxe*, *hand rohr*), 21 pikes (*spysz*), 4 halberds, 2 javelins (*schefflin*) and 1 flail (*flegel*). In the roll also are information about buckets of flour (*mel*), corn (*korn*) and wheat (*weczsz*), probably received by soldiers for their horses by town.

English by the author

